

УДК 316.362-058.855

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.4.6>

Анна ЛЯКІШЕВА

доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Валентин МАРЧУК

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-5408-9555

Бібліографічний опис статті: Лякішева, А., Марчук, В. (2021). Формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.4.6>

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ ЯКІСНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ В УМОВАХ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

Основну увагу приділено системному аналізу різноманітних аспектів процесу формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї, здійснено оцінку поточної ситуації та окреслено варіанти ефективних варіантів покращення ситуації, що склалася. Мета роботи – проаналізувати особливості формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї. Методологічну основу дослідження становить низка концептуальних підходів і загальнонаукових методів. Розглянуто актуальні питання методології професійної готовності. Досліджено наукові теорії сучасної педагогіки вищої школи, її особливості в контексті формування готовності соціальних працівників до надання соціально-педагогічної підтримки. Якщо значення науково-теоретичних досліджень є дедалі важливішим для педагогіки вищої школи, то не можна заперечувати, що наукова теорія формування готовності досі не перебуває в полі зору в конкретній формі. Відображаючи її сучасний стан, слід констатувати незначну міру приділеної уваги окресленій проблематиці. Акцентовано увагу на організації професійного навчання соціальних працівників. Розглянуто проблему низького рівня підготовки соціальних працівників до виконання своїх професійних обов'язків. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що досліджено та представлено проблему формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї через розуміння її змісту. У висновку зазначено, що соціальний працівник, який працює з дітьми-сиротами в умовах прийомної сім'ї, має не лише знати техніки ведення бесіди, правила спілкування, психологічні особливості дітей і значення невербальних засобів спілкування, а й володіти такими якостями, як увічливість, привітність, люб'язність, спрямованість на дітей, терпіння, інтуїція та співчуття, які є обов'язковими складниками психологічної готовності до діяльності з адаптації дітей до проживання в умовах прийомних сімей.

Ключові слова: готовність, соціально-педагогічна підтримка, діти-сироти, прийомна сім'я, соціальний працівник.

Anna LIAKISHEVA

Doctor of Pedagogy, Professor at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Valentyn MARCHUK

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-5408-9555

To cite this article: Liakisheva, A., Marchuk, V. (2021). Formuvannia hotovnosti sotsialnykh pratsivnykiv do nadannia yakisnoi sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky ditei-syrit v umovakh pryiomnoi simi [Formation of readiness of social workers to provide quality social and pedagogical support to orphan children in the conditions of foster family]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.4.6>

FORMATION OF READINESS OF SOCIAL WORKERS TO PROVIDE QUALITY SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT TO ORPHAN CHILDREN IN THE CONDITIONS OF FOSTER FAMILY

The main attention is paid to the systematic analysis of various aspects of the process of forming the readiness of social workers to provide quality social and pedagogical support to orphans in a foster family, the current situation is assessed and effective options for improving the situation are outlined. The purpose of the work is to analyze the peculiarities of the formation of the readiness of social workers to provide quality socio-pedagogical support to orphans in a foster family. The methodological basis of the study is a number of conceptual approaches, general scientific methods. Topical issues of methodology of professional readiness are considered. The scientific theories of modern pedagogy of higher school, its features in the context of formation of readiness of social workers to provide social and pedagogical support are investigated. If the importance of scientific and theoretical research is increasingly important for the pedagogy of higher education, it is undeniable that the scientific theory of the formation of readiness is still not in the field of view in a specific form. Reflecting its current state, it should be noted that there is a small amount of attention paid to the outlined issues. The emphasis is placed on the organization of professional training of social workers. The problem of the low level of preparation of social workers to perform their professional duties in practice is considered. The scientific novelty of the obtained results is that the problem of forming the readiness of social workers to provide quality socio-pedagogical support to orphans in a foster family through an understanding of its content is studied and presented. Conclusions: as a result, it is stated that a social worker who works with orphans in a foster family should know not only the techniques of conversation, communication rules, psychological characteristics of children and the importance of nonverbal communication, but also have such qualities as politeness, friendliness, kindness, focus on children, patience, intuition and compassion, which are essential components of psychological readiness for activities aimed at adapting children to living in foster families.

Key words: readiness, social and pedagogical support, orphans, foster family, social worker.

Актуальність проблеми дослідження.

Готовність соціальних працівників є визначальним показником професіоналізму та рівня надання соціальних послуг. Безпосередня взаємодія з дітьми-сиротами в процесі надання соціально-педагогічної підтримки вимагає бази психологічних, педагогічних та профільних знань для забезпечення ефективного вирішення поточних проблем. На жаль, сьогодні залишається актуальним домінування теоретичного складника в підготовці соціальних працівників на базі вищих закладів освіти, що є недопустимим для цієї категорії майбутніх спеціалістів. З огляду на це, виникає необхідність перегляду змістового наповнення освітньої програми ВЗО та розробки додаткових форм підвищення кваліфікації під час післядипломної освіти. При цьому варто звернути увагу на унікальність підготовки соціальних працівників до роботи з різними категоріями населення, особливо з дітьми-сиротами в умовах прийомної сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто вказати на недостатню кількість наукових робіт, присвячених формуванню готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки різним категоріям людей, зокрема і дітям-сиротам в умовах прийомної сім'ї. Тому під час дослідження обраної проблематики були використані напрацювання таких учених: С.П. Архипової, яка приділила увагу аналізу компетентнісного підходу до

професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників; О.С. Бартків, котра проаналізувала проблеми практичної підготовки соціальних педагогів та роль соціально-педагогічної практики в школі-інтернаті у формуванні готовності соціальних працівників; О.П. Власюк, який приділив увагу проблемам професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів; О.В. Водяної, котра приділила увагу дослідженню методичних основ формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до соціального супроводу сімей, у яких перебувають діти під опікою; А.Р. Заблоцького, котрий розглянув особливості професійної готовності майбутнього працівника соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми; К.В. Ігнатенко, який акцентував увагу на особливостях оцінки потреб прийомних сімей у процесі соціального супроводу.

Мета дослідження – проаналізувати особливості формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Готовність соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки є вагомим передумовою її цілеспрямованості, регулювання, стійкості та ефективності. На думку вченого, професійна готовність є цілісним утворенням

у структурі особистості, включаючи її погляди, ставлення, почуття, вольові та емоційні якості, переконання, знання, навички, вміння, установки, що допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати особисті якості, знання, досвід, зберігати самоконтроль та перебудовувати свою діяльність у разі появи несподіваних перешкод (Терещук, 2010).

Ключовою педагогічною умовою формування професійної готовності соціальних працівників є формування позитивної мотивації до опанування професійно значущих знань, умінь і навичок за обраним фахом, що реалізується шляхом формування ціннісних орієнтацій, моральних норм і професійних інтересів; прагнення до виявлення власних інтелектуальних і практичних можливостей; активності, самостійності та ініціативності під час вирішення професійно зорієнтованих завдань. Задля цього доцільно систематично проводити бесіди, диспути, круглі столи на теми, пов'язані з різними аспектами роботи з дітьми-сиротами на різних етапах супроводу прийомних сімей.

Формування практичного складника професійної готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітям-сиріт в умовах прийомної сім'ї забезпечують практичні заняття. Заняття у вигляді дидактичних ігор, тренінгів, круглих столів, диспутів, дискусій із розглядом практичних ситуацій є засобом формування у свідомості протоколу дій у вирішенні конкретних ситуацій. Під час навчання формуються досвід, інтелект й особистісно-професійні якості фахівця. Проте головним його здобутком є вміння мислити і діяти на основі отриманих знань, здатність застосувати їх на практиці (Водяна, 2015).

Організація фахової підготовки соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітям-сиріт в умовах прийомної сім'ї буде ефективною, якщо вони усвідомлюватимуть важливість компетенцій (наявності знань, сформованості практичних умінь і навичок як невід'ємних складників професійного становлення); здійснюватиметься інтеграція змісту навчальної, наукової та практичної підготовки; забезпечуватиметься застосування різноманітних (стандартних та інноваційних) форм і методів професійної підготовки; відбуватиметься систематичний моніторинг

індивідуальних досягнень студентів у процесі їх навчання в закладах вищої та післядипломної освіти (Заблоцький, 2019).

Перший етап формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітям-сиріт в умовах прийомної сім'ї – мотиваційний – спрямований на формування у них мотивації до навчання та підвищення рівня професіоналізму, ознайомлення зі специфікою соціальної/соціально-педагогічної роботи з цією категорією дітей.

Етап охоплює I курс навчання. Завданнями першого етапу формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітям-сиріт в умовах прийомної сім'ї є самоактуалізація студентів, формування у них мотивації навчальної та професійної діяльності як умови ефективної професійної підготовки соціального працівника, опанування ними первинних теоретичних знань про об'єкти і суб'єкти професійного впливу.

Основна увага викладача на цьому етапі приділяється активізації мотиваційної сфери студентів, для чого використовуються різні форми (види) навчальних занять і волонтерська діяльність.

Під час ознайомлювальної практики майбутні соціальні працівники вивчають специфіку функціонування прийомної сім'ї, аналізують нормативно-правове забезпечення діяльності; знайомляться з дітьми-сиротами, особливостями їх виховання та соціалізації. Що стосується волонтерської практики, то вона спрямована на формування первинних умінь і навичок надання соціально-педагогічної підтримки дітям-сиріт та прийомних сімей (Бартків, 2004).

Другий етап професійної підготовки з альтернативними формами опіки дітям-сиріт – аналітичний – спрямований на вивчення, усвідомлення та корекцію (за потреби) власних психологічних особливостей, характеристик, виявлення можливостей їх використання в професійній діяльності, самооцінку своїх позитивних і негативних якостей, розвиток діагностичної, комунікаційної, інтелектуальної, творчої компетентностей особистості.

Етап охоплює II курс навчання. Завданнями другого етапу є виявлення причин і наслідків сирітства й бездоглядності, аналіз особливостей процесів соціального виховання і соціалізації дітям-сиріт, дослідження специфіки

налагодження їх соціальної взаємодії з оточенням; ознайомлення з основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт; дослідження впливу наслідків сирітства й бездоглядності на розвиток особистості дитини, вивчення можливості соціальної (психологічної, педагогічної, професійної та середовищної) реабілітації дітей-сиріт. Також у процесі організаційно-відпочинкової практики студенти вчаться організовувати дозвілля дітей окресленої категорії (Заблоцький, 2018).

Третій етап професійної підготовки – оптимізаційний – покликаний забезпечити перехід майбутнього соціального працівника з позиції пасивного учасника змін у позицію активного суб'єкта професійної діяльності, здатного до саморозвитку та самореалізації. Етап охоплює III курс навчання.

Завданнями третього етапу підготовки майбутніх соціальних працівників є формування знань про зміст соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї, а також про особливості соціально-педагогічної підтримки прийомної сім'ї; у процесі навчальної практики відбувається закріплення знань, формуються вміння та навички первинної діагностики і профілактики сирітства й бездоглядності, а також корекції поведінки дітей та дорослих у прийомній сім'ї (за необхідності) (Власюк, 2011).

Четвертий етап – діяльнісний – пов'язаний із поглибленням знань про особливості функціонування прийомних сімей із дітьми цієї категорії, формуванням нових і закріпленням тих, що формуються, умінь і навичок роботи з ними. Етап охоплює IV курс навчання.

У межах IV курсу навчання майбутні соціальні працівники вивчають технології соціальної підтримки, соціального патронажу і формування здорового способу життя окресленої категорії дітей і сімей, а також інноваційні технології (професійного самовизначення та підготовки до самостійного життя); визначають та обґрунтовують шляхи оптимізації соціальної/соціально-педагогічної роботи з окресленою категорією дітей і сімей; ознайомлюються з мережею альтернативних форм державної опіки для дітей-сиріт, кваліфікаційною характеристикою фахівця, який працює в альтернативній формі опіки; опановують правові, теоретичні й методичні основи опіки та піклування; під час виробничої та професійно орієнтованої практик

майбутні соціальні працівники поглиблюють та закріплюють отримані знання, вчаться застосовувати їх у реальному житті; визначаються з подальшим місцем роботи (Водяна, 2015).

П'ятий етап – творчий – є завершальним етапом у формуванні професійної готовності майбутнього фахівця до роботи з цією категорією. Це період формування необхідних знань, умінь та навичок роботи з окресленими категоріями осіб і сімей. Слід зауважити, що перелік дисциплін у Програмі підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи з дітьми-сиротами в умовах прийомної сім'ї відрізняється, оскільки у зв'язку з комплексністю соціальних/соціально-педагогічних проблем, тобто технологій їх попередження і подолання, майже кожна навчальна дисципліна і практика, кожен вид навчальної діяльності можна використати для такої підготовки.

Переддипломна практика спрямована на поглиблення, систематизацію і узагальнення знань, закріплення, вдосконалення і творче використання практичних умінь і навичок роботи з дітьми-сиротами і прийомними сім'ями (Бартків, 2009).

На думку С. Архипової (Архипова, 2013), ефективність формування готовності соціальних працівників (рівень володіння ґрунтовними знаннями, розвиток здібностей, наявність досконалих професійних умінь та сформованість навичок) залежить не лише від взаємоузгодженості етапів цієї підготовки, а і від форм і методів навчання, використаних для її забезпечення.

На всіх етапах формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки зосереджено увагу на застосуванні системного та особистісного підходів та розвитку мотивації підготовки до виконання професійних обов'язків. Вплив на розвиток особистісного, знанневого і діяльнісного компонентів професійної готовності у майбутніх фахівців передбачав формування інтересу й позитивного ставлення до роботи в прийомних сім'ях, а особистісний підхід забезпечував потребу в інтелектуальній взаємодії та готовність допомагати одне одному. Із цією метою майбутні соціальні працівники залучаються до спільних пошуків вирішення проблемних питань, на заняттях створюються ситуації успіху й емоційної підтримки, впроваджуються інноваційні освітні технології.

Формуючи готовність соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї, в основі якої лежить соціальне партнерство, необхідно створювати соціально-педагогічні технології, що включають взаємозв'язок професійних дисциплін та різних видів практик, у результаті чого буде реалізована безперервність та послідовність в отриманні професійних знань, умінь і навичок, що забезпечують трансформацію діяльності з пізнавальної до професійної.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, детально розглянуто етапи формування готовності соціальних працівників до надання якісної соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах прийомної сім'ї з метою формування комплексного уявлення окресленої проблематики. Так, усі завдання, що стоять перед соціальним працівником, розв'язуються за допомогою професійної компетентності, важливими складниками якої

є професійне використання окремих складників готовності до надання якісної соціально-педагогічної підтримки. Проте соціальний працівник, який працює з дітьми-сиротами в умовах прийомної сім'ї, має знати не лише техніки ведення бесіди, правила спілкування, психологічні особливості дітей-сиріт та прийомних батьків, значення невербальних засобів спілкування, а й володіти такими якостями, як увічливість, привітність, люб'язність, спрямованість на людей, терпіння, інтуїція та співчуття, які є обов'язковими складниками психологічної готовності до створення оптимальних умов для адаптації дітей-сиріт до умов прийомних сімей.

У подальшому доцільно зупинитися на змістовному наповненні програми підвищення кваліфікації соціальних працівників після завершення навчання у вищій школі, урахуваючи зміни нормативно-правової-бази, розширення знань щодо практичного застосування психолого-педагогічних технологій із прийомними батьками та дітьми-сиротами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова С.П. Компетентнісний підхід до професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* Київ; Івано-Франківськ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. № 7, Ч. 1. С. 42–48.
2. Бартків О.С. До проблеми практичної підготовки соціальних педагогів. *Науковий вісник*, 2009. № 21. С. 71–75.
3. Бартків О.С. Соціально-педагогічна практика в школі-інтернаті. *Практична психологія та соціальна робота.* 2004. № 1. С. 58–68.
4. Власюк О.П. До проблеми професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Серія: Педагогічні науки).* 2011. № 1. 356 с.
5. Водяна О.В. Методичні основи формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до соціального супроводу сімей, в яких перебувають діти під опікою. *Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* 2015 № 19. С. 45–51.
6. Заблоцький А.Р. Особливості розвитку альтернативних форм державної опіки над дітьми на прикладі прийомної сім'ї. *Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Київ, 2018. С. 45–47.
7. Заблоцький А.Р. Професійна готовність майбутнього працівника соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка,* 2019. № 12. С. 123–135.
8. Ігнатенко К.В. Особливості оцінки потреб прийомних сімей у процесі соціального супроводу. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* 2015. № 10. С. 25–28.
9. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.
10. Терещук Г.В. Навчальний процес у вищому закладі педагогічної освіти в контексті інноваційних змін. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка,* 2010. № 3. С. 115–120.

REFERENCES:

1. Arkhypova, S. P. (2013) Kompetentnisnyi pidkhid do profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv i sotsialnykh pratsivnykiv [Competence approach to the training of social educators and social workers] *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser. 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika.* Kyiv; Ivano-Frankivsk: [NPU im. M. P. Drahomanova, Vol. 7, ch. 1. P. 42–48. [in Ukrainian].

2. Bartkiv, O. S. (2009) Do problemy praktychnoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv. [*To the problem of practical training of social pedagogues*] *Naukovyi visnyk*, Vol. 21. P. 71–75. [in Ukrainian].
3. Bartkiv, O. S. (2004) Sotsialno-pedahohichna praktyka v shkoli-internati. [*Socio-pedagogical practice in a boarding school*] *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. Vol. 1. P. 58–68. [in Ukrainian].
4. Vlasiuk, O. P. (2011) Do problemy profesiinoi pidhotovky studentiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv. [*On the problem of professional training of students of higher educational institutions*] *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu (Serii: Pedahohichni nauky)*. Vol. 1. 356 p. [in Ukrainian].
5. Vodiana, O. V. (2015) Metodichni osnovy formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do sotsialnoho suprovodu simei, v yakykh перебувають діти під опікою. [*Methodical bases of formation of professional readiness of future social workers for social support of families in which children are under guardianship*] *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. Vol. 19. P. 45–51. [in Ukrainian].
6. Zablotskyi, A. R. (2018) Osoblyvosti rozvytku alternatyvnykh form derzhavnoi opiky nad ditmy na prykladi pryiomnoi simi. [*Peculiarities of development of alternative forms of state guardianship over children on the example of a foster family*] *Simeina polityka v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, P. 45–47. [in Ukrainian].
7. Zablotskyi, A. R. (2019) Profesiina hotovnist maibutnoho pratsivnyka sotsialnoi sfery do roboty v alternatyvnykh formakh derzhavnoi opiky nad ditmy. [*Professional readiness of the future social worker to work in alternative forms of state custody of children*] *Naukovyi visnyk Kremenetskoi oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohika*, Vol. 12. P. 123–135. [in Ukrainian].
8. Ihnatenko, K. V. (2015) Osoblyvosti otsinky potreb pryiomnykh simei u protsesi sotsialnoho suprovodu [*Peculiarities of assessment of foster family's needs in the process of social support*] *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. Vol. 10. P. 25–28. [in Ukrainian].
9. Pometun, O. I. (2007) Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia [*Encyclopedia of interactive learning*]. Kyiv. 144 p. [in Ukrainian].
10. Tereshchuk, H. V. (2010) Navchalnyi protses u vyshchomu zakladi pedahohichnoi osvity v konteksti innovatsiinykh zmin. [*The educational process in a higher institution of pedagogical education in the context of innovative changes*] *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: pedahohika*, Vol. 3. P. 115–120. [in Ukrainian].